

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve din politikası (1945-1950)

Meltem Salimoğlu *

Öz

Bu çalışmada, çok partili sisteme geçiş yılları olan 1945-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) din politikası, dine bakış açısındaki değişim ve nedenlerinin analizi hedeflenmiştir. CHP din konusunda 1939 itibarıyla çalışmalara başlamış ve en önemli değişim, çalışmanın odak noktası olan 1947'de Yedinci Kurultay sonrasında yaşanmıştır. Bu sürecin en dikkat çekici yönü, resmi ideolojinin dokunulmazı ve yapı taşı olarak görülen laiklik ilkesinin revize edilmesidir. Uluslararası kapitalist sistemin gelişimi ve bu doğrultuda yeniden yapılandırılan iç politik koşullar, CHP'nin değişimini zorunlu kılmıştır. Bu değişimin en önemli sonuçları, okullarda din eğitiminin başlaması ve din görevlilerinin yetiştirilmesi amacıyla imam hatip kurslarının açılması olarak gözükmektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında laiklik ilkesiyle korunmak istenen devletin dine mesafesinin bu süreçte giderek azaldığı görülmektedir. CHP'nin bu tutum değişikliği bir siyasal strateji olarak düşünülmektedir zira CHP bu dönemde bir taraftan toplumsal hayatta dinin etki alanını genişletmek için karar alırken diğer taraftan bu alanın genişlemesinden özellikle de dinin politik olarak giderek daha görünür hale gelmesinden rahatsızlık duymaktadır. CHP'nin bu çelişkili konumunun en önemli göstergesi, 1949 itibarıyla irtica tehdidi söylemini gündeme getirmesidir. Çalışmada, CHP'nin bu dönemdeki karar ve uygulamalarının, Türkiye'nin sonraki yıllarda din politikasını şekillendirdiği, diğer taraftan tek partili dönemde bastırılan ideolojilerin siyasal mücadele için gereken kültürel hegemonya araçlarını inşa etmelerine olanak sağladığı öne sürülmektedir. Makalede CHP'nin 1945-1950 döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Kurultay tutanaklarına yansıyan açıklamaları analiz edilmiş ve söylemindeki değişimin izleri sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: CHP, Yedinci Kurultay, din politikası, laiklik, çok partili sistem

The Seventh Congress and religious policy of the Republican People's Party (1945-1950)

Abstract

In this study, it is aimed to analyse the religion policy of the Republican People's Party (RPP) in the period of transition to the multi-party system in the period of 1945-1950, the change in the perspective of religion and its causes. The RPP started working on religion in 1939, and the most important change occurred after the Seventh Congress in 1947. The most striking aspect of this process is the revision of the principle of secularism, which is seen as untouchable and the foundation of the official ideology. The development of the international capitalist system and the restructured internal political made RPP's change mandatory. The most important consequences of this change were the starting religious education in schools and opening of Imam Hatip courses in order to train clergymen. It is observed that the separation of the state, which is intended to be protected by the principle of secularism after the republic's declaration, has gradually weakened in this process. This change of attitude of the RPP seems to be a political strategy. Because, in this period, RPP took the decision to expand the sphere of religion in social life, on the other hand, it is disturbed by the widening of this field, especially the religion becoming more and more politically visible. The most important indicator of this contradictory position of the RPP is reviving the discourse of reactionarism threat by 1949. In the study, it is suggested that the RPP's decisions and practices in this period shaped Turkey's religious policy in the ensuing years. Moreover, it is also argued that ideologies suppressed in the one-party period allowed them to build the tools of cultural hegemony necessary for political

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı,
E-posta: meltemsalimoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8484-6526

struggle. In this article, RPP's statements in the reports of Turkish Grand National Assembly and Congress, and the traces of changes in its discourse are analysed in the period of 1945-1950.

Keywords: Republican People's Party, seventh congress, religion policy, secularism, multi-party system

Giriş

İktidarlar için, dindarlık kadar sahip olunduğu izleniminin verilmesi şart olan başka bir özellik yoktur.
Nicolo Machiavelli (1532/2010, s. 112)

1945-1950 döneminde CHP'nin din politikasında yaşanan değişimin odak noktasını 1947'de gerçekleştirilen CHP'nin Yedinci Kurultayı oluşturmuştur. Kurultayda alınan kararların, uluslararası konjonktürle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. 1945 sonrası dönem, dünyada savaş sonrası yeniden yapılanma sürecini ifade etmektedir. Bu dönem, dünyada kapitalizmin sınırlarını genişletme çabasını, Türkiye'de ise "kapitalizmin yeni evresine uyum sağlama" (Başkaya, 1993, s. 364) sürecini ifade ettiğinden dış politikanın belirleyiciliği öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de ekonomi politikaları, sınıf ittifakları yeniden biçimlenmiş, toplumsal, siyasal, kültürel ve ideolojik değişimler yaşanmıştır. Savaş sonrası Sovyet tehdidi gerekçesiyle Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafında yer alarak 1947'de başlayan yardımlarla, aynı yıl Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası üyelikleri ve 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliğiyle uluslararası kapitalist sisteme ekonomik ve askeri olarak eklenmiştir. ABD'nin hegemon güç olmasını sağlayan Soğuk Savaş stratejileri, ekonomik ve askeri alanlarda olduğu kadar ideolojik çerçevede de birbiri ile ilişkili şekilde işlemektedir. Soğuk Savaş koşullarında bir taraftan ABD söyleminin bileşenleri olan demokrasi ve özgürlük kavramları ekseninde yürütülen liberalizm savunuculuğu, diğer taraftan "ehl-i kitap Amerika" karşısında konumlandırılan "dinsiz, Allahsız Sovyetler" (Çalış, 2006, s. 894) propagandasıyla komünizme karşı din parolasıyla yükselen muhafazakârlık, 1945 sonrası Türkiye'sinde her iki ideolojinin de itici gücü olarak kullanılan antikomünizm sayesinde kolaylıkla benimsenen iki ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizm ve muhafazakârlık, dışta kapitalizmin ve ABD tarafında yer almanın gerekliliklerine cevap verirken içte egemen sınıfların beklentilerini karşılamaktadır. Bu nedenle her iki ideoloji de hem siyasal partiler hem de ortaklık kurdukları egemen sınıfların çıkarına diyalektik şekilde hizmet etmektedir. Bu dönemde, Türkiye'de nüfusun yüzde 80'i kırsal alanda yaşamaktadır (Keyder, 2015, s. 164). Büyük bir tarımsal artış ve çok partili sisteme geçişle birlikte önem kazanan ciddi bir oy kitlesi söz konusudur. Savaş süresince uygulanan ağır vergilendirme, bu kitlenin CHP iktidarına güvenini yitirmesinin önemli nedenlerinden biridir. Diğer taraftan bu kitle üzerinde yönlendirici etkisi olan büyük toprak sahiplerinin devletle ittifakı, 1945'te köylüye toprak dağıtılması vaadiyle hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun da etkisiyle bozulmaya başlamıştır. Türkiye'nin o dönemdeki egemen sınıfları olan büyük toprak sahipleri-tüccar ikilisi, Cumhuriyet dönemi süresince üzerlerinde baskı yaratan bürokratik vesayetten kurtulmayı hedeflemekte bu nedenle 1947 sonrası başlayan ABD yardımları ve buna bağlı olarak gelişen serbest piyasa ekonomisi koşullarını dolayısıyla liberalizmi desteklemektedir. Diğer taraftan eşitsizliği kader inancıyla meşrulaştıran ve bu anlamda sömürüyü gizlemenin en iyi yolu olan din de bu sınıflar tarafından ideolojik araç olarak kullanılmaktadır. 1945 sonrasında muhalefet söylemini bu iki ideoloji üzerine kuran Demokrat Parti (DP), bu güçlü sınıfları ve çıkarlarını temsil etmektedir. DP'nin stratejisi liberalizm savunusu ile kapitalizmin çıkarlarıyla olduğu kadar "köylüye hizmet, Türkiye'yi bürokrasiden kurtarma, dinsel pratiğin liberalleştirilmesi" (Mardin, 1991, s. 57) vaatleriyle sınıf çıkarlarıyla da örtüşmektedir.

Bu makalenin odak noktasını oluşturan CHP'nin Yedinci Kurultayı, işte bu koşullarda CHP'deki dönüşümü simgeleyen en önemli iç politik gelişmelerden biridir. Yedinci Kurultay, Kemalist rejimin dokunulmazları ve aynı zamanda liberalizm ve muhafazakârlık ideolojilerinin

rejimdeki izdüşümleri olan devletçilik ve laiklik ilkelerinin rötuşlanmasıyla² (Turan, 2004, s. 85) sonuçlanmıştır. CHP'deki bu değişim hem merkezden giderek uzaklaşan burjuvaziye hem de gittikçe güçlenen ve merkeze yönelen çevre aktörlere karşı bir önlem olarak gözükmektedir. Kurultay'la birlikte laiklik ilkesi Cumhuriyet döneminde ilk kez tartışılabilir hale gelmiş, CHP'nin tek partili dönemde inşa ettiği din politikasının revize edilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Yedinci Kurultay sonrasında alınan kararlar, mukaddesatçı³-milliyetçi kesimin örgütlenmesi için de gerekli koşulları hazırlamıştır.

Bu kapsamda çalışmada yönlendirici sorular, CHP'nin Yedinci Kurultayı'nda din alanında hangi kararların alındığı ve bunların hem CHP hem de Türkiye'deki din politikasına nasıl ve ne yönde etki ettiği. Çalışmanın birinci bölümünde, Kurultay öncesi koşullarda CHP'nin din politikası değerlendirilecek, ikinci bölümde Kurultay'da yapılan tartışmalar, alınan kararlar ve üçüncü bölümde bu kararlar doğrultusunda değişen din politikası analiz edilecektir. Çalışmada birincil kaynak olarak TBMM tutanakları ve arşiv belgeleri kullanılmıştır. CHP'nin bu dönemdeki açıklamalarının tarihsel bağlam içinde analizi hedeflenmiştir. Bu yöntemle söylemindeki değişim ve bunun nedenleri de ortaya çıkarılmaktadır. CHP gibi köklü bir partinin araştırmacıların faydalanabileceği bir arşivinin olmaması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu sınırlılığı gidermek üzere o dönemde görev yapmış gazeteci ve siyasetçilerin anılarından da faydalanılmıştır.

Bu makalede, Türkiye'de önemli değişimlere sahne olan bir dönemde Cumhuriyet'in kurucu partisinin din politikasındaki değişiminin izleri sürülmüştür. 1945-1950 döneminde din alanında alınan yeni karar ve uygulamalarının analizinin, Türkiye'de din politikalarındaki dönüşümü anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Atatürk'ten sonra CHP'nin din politikası

CHP'deki değişimin 1939 itibarıyla yani Atatürk'ün ölümünün ardından başladığı iddia edilmekte, bu tarih itibarıyla Cumhuriyet devrimlerinden geri adım atılması ve kazanımlarının aşındırılması anlamını taşıyan süreç "karşı devrim" (Özek, 1968; Akşin, 1997, s. 18; Yetkin, 2014, s. 204) şeklinde nitelendirilmektedir. Bu görüşü eleştiren yaklaşıma göre ise bu niteleme "tehditkâr ve karamsar" bulunmakta ve bu görüşe eşlik eden irtica tehdidi, "alarmist-Kemalist söylemin" bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Bora & Ünüvar, 2015, s. 175). Çalışmada, bu iki yaklaşımın yönlendiriciliğinden bağımsız hareketle olgular üzerine odaklanılacaktır. Öncelikle karşı devrim görüşünü savunanları, en azından tarih konusunda haklı çıkaracak şekilde CHP'nin din konusundaki değişimini 1939 yılından başlayarak takip etmek gerekmektedir.

29 Mayıs 1939'da toplanan CHP Beşinci Kurultayı'nda, ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel koşullarının araştırılması amacıyla parti üyelerinden oluşan bir Müstakil Grup kurulmasına karar verilmiştir. Müstakil Grup, belirlenen konularda dört senelik toplantı ve değerlendirme faaliyetini yürüterek bir sonraki Kurultay'da hazırladığı raporu partiye sunmuştur. Ülke sorunlarına ilişkin partiden bağımsız rapor hazırlama görevi üstlenen Müstakil Grubun faaliyet alanlarından biri de din işleridir. Dolayısıyla CHP'nin dini bir sorun olarak ele alma sürecinin ilk kez 1939'daki Beşinci Kurultay'la birlikte başladığı söylenebilir.

Müstakil Grup, 17 Nisan 1945'te Din İşleri Raporu'nu hazırlamış ve 10 Mayıs 1946'da CHP'nin Olağanüstü Toplantısı'nda sunmuştur (CHP Müstakil Grubu Raporu, 1946). Rapor, CHP'nin incelememize konu olan 1945-1950 dönemi öncesi dine bakış açısını yansıtmaları

² İsmet İnönü, bu dönemdeki uygulamaları şu sözlerle anlatmıştır: "Bir devrim üzerinde rötuş yapmakla, onu inkâr etmek arasındaki farka dikkatinizi çekerim" (Turan, 2004, s. 85).

³ Mukaddesatçılık, dönemin İslamcılar tarafından din vurgusundan kaçınmak amacıyla icat edilmiştir. Günümüzde İslamcılık kullanımına karşılık gelmektedir.

bakımından önemlidir. Bu raporun bazı bölümleri, 1959'da⁴ DP tarafından CHP'nin "dinsizliğini ispatlayan belge" nitelemesiyle propaganda malzemesi haline getirilecektir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1960-1961).

Müstakil Grubun Din İşleri Raporu'nda din alanında yapılması gerekenler, üç grubun farklı görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bu farklılık, önerilerin çeşitliliğiyle ilgilidir. Yani aslında bu üç grubun görüşleri, temelde laiklik ilkesinden ayrılmamak gerektiği konusunda aynı vurguya sahiptir. Birinci grubun görüşleri, bir din teşkilatı olan Diyanet İşleri Reisliği'nin devlet bünyesinden çıkarılması, Kur'an'ın Türkçe okunması ve okutulması, ibadet yerlerinin Halk Evleri'ne benzer şekilde dönüştürülmesi, sarık, cübbe gibi kıyafetlerin kaldırılması önerilerini kapsamaktadır.⁵ İkinci grup, devletin dine mesafeli olması gerektiğini vurgulamış, din işlerinin dünya işlerinden tamamen ayrılması nedeniyle din alanında yapılacak herhangi bir düzenlenmenin dine müdahale anlamına geleceğini dile getirmiştir. Bu nedenle din alanında yapılacak düzenlemelerin din reformu şeklinde değil, "kültür işi" adıyla yapılması gerektiği belirtilmiştir. İkinci grupta da ilk grupta olduğu gibi, Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi ve ibadetin Türkçe yapılması önerilmiştir. Üçüncü grupta, devlet tarafından kurulan hafız yetiştirme okullarının laikliğe aykırı olarak taassup ve propaganda ocağı haline geldiği, vâizlerin bilgisizlik nedeniyle halkı yanlış yönlendirdikleri belirtilmiş ve konuyla ilgili inceleme yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Raporda yer alan görüşler genel olarak değerlendirildiğinde, laiklik ilkesinin sınırlarının çok net şekilde çizildiği ve korunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda dini siyaseten⁶ kullanmayı engelleyen güvencenin laiklik olduğu, dinin Allah ve birey arasında mukaddes konumda kalması gerektiği raporda öne çıkmaktadır (CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri, 1946, s. 355-356). Müstakil Grubun din konusundaki görüşleri, CHP'nin 1945'e kadar savunduğu laiklik anlayışını muhafaza etmektedir. Bu anlayış, 1937'de laiklik ilkesinin Anayasa'da yer almasını kapsayan değişiklik görüşmelerinde, parti sözcüsü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: "Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız" (TBMM Tutanakları, 1937, s. 58).

Din İşleri Raporu'nun yayımlanmasının ardından, 1946'da CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver din konusunu Meclis'te gündeme getirmiştir. Bu konuşmanın önemi, CHP'de bu konuda ilk kez farklı görüşlerin dile getirilmesi ve bu yöndeki değişimin başlangıcı olmasıdır. Tanrıöver'in 1946 Aralık ayında yaptığı konuşmasının tarihsel bağlamı önemlidir. 1946 çok partili sistemin ilk yılıdır. Temmuz ayında "şâibeli" olarak nitelendirilen bir seçimle⁷ yeniden iktidara gelen CHP, DP muhalefetinin baskısını hissetmeye başlamıştır. DP'nin rakibine yönelttiği eleştirilerden ilki, laiklik eleştirisiyle "kasaba ve kırsal alanlarda dini baskıya", ikincisi ise devletçilik eleştirisiyle "kentlerde ekonomi üstündeki ezici devlet denetimine" ilişkindir (Keyder, 1987, s. 54). Örneğin DP programında, devletin dinin dışında hareket etmesi ve dinin kanunların düzenlenmesinde belirleyici olmaması gerektiği konusunda

⁴ Pek çok çalışmada, Fahir Giritlioğlu'na atıf yapılarak bu raporun Demokrat Parti tarafından 1957 seçimleri öncesi kullanıldığı belirtilmektedir (Giritlioğlu, 1965, s. 162). DP Aralık 1958 ve Mart 1959 arasında raporu kullanmıştır. Raporda belirtilen üç görüşten biri olan din ve devletin kesin olarak birbirinden ayrılması gerektiği yönündeki önerilerden oluşan bölüm, "aslı gibidir" ibaresi eklenerek broşür şeklinde tüm köy ve şehirlere dağıtmıştır. Broşür, bazı illerde DP'nin yayın organı olan *Zafer* gazetesinin içinde yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1960-1961).

⁵ DP'nin sözünü ettiğimiz broşürde kullandığı bölüm, bu ilk grubun görüşlerini içermektedir.

⁶ Rapor, tek partili dönemde hazırlandığından "devletin dini kullanması" ifadesi yer almaktadır.

⁷ 1946 seçimlerinin şâibeli olduğu İsmet İnönü tarafından da kabul edilmiştir. İnönü 1946 seçimlerine ilişkin şunları söylemiştir: "Birbirimizi mi aldatacağız efendim. Baskı yapılmıştır. Valiler Halk Partili gibi çalışmıştır. Ve bizden takdir ve teşekkür görmüştür. Vaziyeti olduğu gibi görmek lazım. Bundan sonra yaptırılmayacağım... Ben buna meydan vermeyeceğim... Seçimin dürüst yapılması için sıkı talimat verdim... Söyleyin bana ben parti şefi miyim yoksa birtakim külhanbeylerinin maskarası mıyım? Beni aldattılar... Bütün dünyaya rezil ettiler..." (Erim, 2005, s. 157). Faik Ahmet Barutçu da anılarında İnönü'nün bu olayı doğrularak "Bütün ülke lekeleni. Marifet yaptılar" dediğini anlatmıştır (Barutçu, 1977, s. 385-386). Ayrıca bkz. Burçak, 1979, s. 94.

CHP'nin laiklik ilkesiyle benzer ifadeler yer almakla birlikte “din hürriyetinin insanlığın mukaddes hakkı olduğu” vurgusuyla dindarlara baskı yapıldığı ve dinin ihmal edildiği ima edilmektedir. Parti programında devletçilik ilkesi de “hususî teşebbüs ve sermayenin süratle geliştirilmesi” şeklinde açıklanmıştır (DP Parti Programı, 1946).

Dış politik gelişmeler çerçevesinde ise 1946 yılı itibarıyla ABD “dünya barışını sağlama” misyonunu üstlenerek yeni bir politika benimsemiş (Sever, 1997, s. 40) ve bu doğrultuda Sovyet talepleri karşısında Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. ABD ile borç-alacak ilişkisinin geliştiği yıl olan 1946'da ABD, Türkiye'nin 100 milyon dolarlık borcunu silmiştir (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 19). Dolayısıyla 1946, Türkiye'nin Sovyetlere karşı ABD tarafında yer alma kararının da netleştiği yıldır. Tanrıöver'in dine ilişkin konuşması, işte bu kararın yani Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca benimseyeceği antikomünist ideolojinin de yansımalarını taşımaktadır.

Tanrıöver konuşmasında, geçmişte pek çok ülkede dine ağır darbeler indirildiğini ancak Sovyetler Birliği'nin dahi bu politikadan vazgeçtiğini, Türk gençliğinin terbiye edilmesinde manevî temellere dönülmesi gerektiğini dile getirmiştir. “Komünizme karşı din”⁸ formülünü Meclis'te ilk kez dile getiren Tanrıöver'in sözleri şu şekildedir:

Memlekette komünizm cereyanları vardır... Mahkemeler bunu tedavi etmeye kâfi gelmez, polis, jandarma, ceza buna deva değildir. Türk halkının manevî bünyesini bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lazımdır. Bunu yapmak için Türk milletine onun büyük manevî kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lazımdır... Bizi en müşkül zamanlarda ayakta tutmuş olan dinimiz, milliyetimiz ve tarihi şuurumuzdur. (TBMM Tutanakları, 1946, s. 440)

Tanrıöver konuşmasında, irtica korkusu nedeniyle geçmişin kötülendiğini ve bu nedenle eskiye ait her şeyin kitaplardan, nutuklardan çıkarıldığını ancak bu korkunun sona ermesi gerektiğini söylemiştir. Geçmişle bağın yeniden kurulması gerektiğini savunan Tanrıöver'in özellikle türbelerin yeniden açılması gerektiği önerisi, türbeleri “irtica kaynağı ve bilgisizlik damgaları” (Atatürk, 1930/2010, s. 87) olarak niteleyen ve kapatan bir partinin mensubu olarak o dönem için oldukça radikal bir görüştür. Tanrıöver'in bu sözlerine en sert tepkiyi dönemin Başbakanı Recep Peker vermiştir. Peker, toplumda bir dindarlık eksikliğinin olmadığını, bunun ızdırabı yaşanıyor gibi gösterilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Peker, komünizme karşı din formülüne de karşı çıkarak şu ifadeleri kullanmıştır: “...Bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini tedbir diye düşünmek... öldürücü zehrin laakal [en azından] onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir” (TBMM Tutanakları, 1946, s. 446). Peker'in bu sözleri “hem mukaddesatçı basın hem de DP'li milletvekilleri tarafından CHP'nin din düşmanı olduğu savunusunu güçlendirmek için kullanılacaktır” (Kısakürek, 1947, s. 8; TBMM Tutanakları, 1952, s. 599).

Tanrıöver ve Peker'in konuşmaları, CHP içinde giderek derinleşecek fikir ayrılığının ilk yansımalarıdır. DP'nin muhalefet söyleminin önemli bir parçası olan din, artık CHP'nin de gündemindedir. CHP içinde inkılapları eleştiren, dinin siyasal ve toplumsal hayatta yer almasını isteyen milletvekilleri, parti içinde etkili olmaya başlamıştır. Nihat Erim *Günlükleri*'nde, “milletvekillerinin büyük kısmının TBMM'de din konusunun açılmasından memnun olduğunu” belirtmiştir (Erim, 2005, s. 79). Din konusu, 16 Ocak 1947'de toplanan Parti Divanı'nda İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'le birlikte Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ve Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Şeref Uluğ tarafından bir kez daha gündeme getirilmiş, dini kurumların ihyası talep edilmiş ve partinin ıslahının milliyetle değil, dinle mümkün olabileceği savunulmuştur. İki gün arayla yapılan toplantılarda din konusunun sürekli gündemde tutulmasını Erim şu sözlerle yorumlamıştır: “Güya divan, partiyi ıslah çarelerini aramak için toplandı. Hâlbuki dönüp dolaşıp din meselesine geliyorlar. Şaşılacak iş. Her şeyi dinle halletmek istiyorlar” (Erim, 2005, s. 91).

⁸ *Millet* dergisi yazarı Cemal Kutay tarafından da aynı yıl “komünizme karşı din” formülü ortaya atılmıştır (Yetkin, 2014, s. 438).

Parti Divanı'nda Nihat Erim'le birlikte Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu ve Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu din meselesinde Tanrıöver'i eleştiren ve laiklik ilkesine sadık cepheyi temsil etmektedir.⁹ Parti Divanı'nda yapılan tartışmalar sonrasında konunun hükümet tarafından değerlendirilmesi kararı alınmıştır. Konuya ilişkin raporu hazırlayacak isim, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer'dir. Bu raporla birlikte CHP içindeki saflar da netleşecektir. CHP içindeki muhafazakâr cephe, ilköğretim düzeyinde köylere kadar ulaşacak bir imam hatip eğitimi verilmesini desteklerken karşı taraf öncelikle bir İlahiyat Fakültesi açılmasını ve eğitimin bu okuldan yetişecek yüksek din bilginleri tarafından verilmesi gerektiğini savunmuştur. CHP içindeki fikir mücadelesinin ilk sonucu, muhafazakârlar lehinedir.¹⁰ Projeye karşı çıkan grubun önergesi reddedilmiş, dini uygulamaların en kısa zamanda hayata geçirilmesi kabul edilmiştir. Nihat Erim, bu kararın 50 yıl sonra bile ülkeyi etkileyeceğini, inkılapçılık ve laiklik ilkelerinin korunmadığını belirterek kararı “Başkanlığınız altında Halk Partisi'nin inkılapçılığı defnedildi” sözleriyle yorumlamıştır (Erim, 2005, s. 139-140). Parti Divanı'nda olduğu gibi Parti Grup Toplantısı'nda da din üzerine tartışmalar yapılmış, Recep Peker ve Hamdullah Suphi Tanrıöver burada bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Peker toplantıda şu sözleri söylemiştir: “Dini tedrisat mekteplerde olmaz. Mektep binaları içinde olmaz. Hariçte, devletin kontrolü altında olur” (Us, 1966, s. 707-709).

CHP içinde din konusunda yapılan tartışmaların odak noktası, din adamlarının eğitimidir. İmam hatip okullarının açılmasına uzanan bu süreç önemli olduğundan, bu noktada bir parantez açarak tek partili dönemde imam ya da vâizlerin konumlarına kısaca değinmek gerekiyor. Bu konuda dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya'nın Müstakil Grup için hazırladığı bir rapor oldukça aydınlatıcıdır. Rapora göre, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin 1924'teki ilgasına kadar ülkede yetişen hâfızların, camilerde Kur'an ilminde ihtisası olan kişilerce isteğe bağlı olarak yetiştirildiği, hâfız yetiştiren kişilerin “kendi arzusu” ve “Allah rızası” için Kur'an öğrenmek isteyen kişilere ders verdiği belirtilmiştir. Raporda, bu uygulamanın uzun süre kayda tâbi olmadan yapıldığı ancak sonradan vâizlerin ihtiyaca göre belirlenerek Müftülüklere yapılan müracaatlarla kayıt altına alındığı ifade edilmiştir. Yapılan düzenlemeyle, vâiz olarak başvuran kişilere ilkökul mezunu olmaları şartı getirilmiş ve belirli bir ücret karşılığında “Kur'an öğreticisi” kadrolarının oluştuğu belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1944).

Yukarıda görüşlerini aktardığımız Müstakil Grubun hazırladığı Din İşleri Raporu'nda da vâizler konusunda Diyanet İşleri tarafından bir çalışma yürütüldüğü, ancak daha geniş değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Raporda, “artık nesli tükenen imam, hatip ve müftüler” ifadesiyle “vâizler meselesi” olarak tanımlanan sorunun, uzun vadeli bir çözüm gerektirdiği ifade edilmiştir (CHP Müstakil Grup Raporu, 1946, s. 335).

Özetle din adamlarının eğitimi konusunda CHP'nin çalışmaları Müstakil Grup oluşturulması ile birlikte başlamış, 1945'te Müstakil Grup Raporu'yla çözüm önerileri gündeme getirilmiş, ihtiyaca göre belirlenen imam-hatip ya da genel adıyla vâizlerin¹¹ meslekleşmesi yolunda ilk adım ise 1947'nin ilk aylarında CHP Parti Divanı'nda alınan karar doğrultusunda atılmıştır. Dolayısıyla henüz Kurultay öncesinde alınan kararlar, vâizlerin yetiştirilmesi amacıyla imam hatip kurslarının açılması kabul edilmiştir. Kurultay öncesi bu

⁹ Makalede bu iki grup laik-muhafazakâr şeklinde adlandırılacaktır.

¹⁰ Burhan Belge CHP'de muhafazakâr grubun varlığını ve giderek artan etkisini 1945'teki bir makalesinde şu sözlerle anlatır: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin sağa açılan çift kanatlı kapısı son derece işlek bir cümle-kapısı halini alırken sola açılan kapısı bir güzel örülmüş ve Parti bugünkü fikir-intihakına [zayıflamasına] götürülmüştür... Bazı menfaat zümrelerinin sol üzerine koydukları yasak ve bu yasak ile muvazi yürütülen sinsice aforoz kalkmalıdır” (Belge, 1945, s. 6).

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1940'lı yıllara ilişkin arşivi bulunmamaktadır. Ancak günümüzde net ayrımların yapılabildiği imam, hatip, hafız, vâiz, müftü tanımlamaları, Din İşleri Raporu'nda da belirtildiği gibi o dönemde “vâiz” başlığı altında değerlendirilmiştir.

süreç, CHP'nin "devrimcilik anlayışında yeni bir dönemin başlangıcı" olarak yorumlanmış, din konusuna yaklaşımı ise DP'nin "din kaynağından geldiğini sandığı gücünü kırmaya çalışması" şeklinde değerlendirmiştir (Burçak, 1979, s. 113-114).

2. Laikliğe rötuş: Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı

CHP Yedinci Kurultayı, 18 Kasım 1947-4 Aralık 1947 tarihleri arasında yapılmıştır. Kurultay'da, parti içinde din konusundaki önerileri kabul edilmeyen laik cephe ile onların karşısında gittikçe güçlenen muhafazakâr grup karşı karşıya gelmiştir. Kurultay'daki tartışmalar bu iki grubun görüşleri etrafında şekillenmiştir. Laik cephenin savunucusu Behçet Kemal Çağlar, Kurultay açılışında yaptığı konuşmada, CHP'nin DP ile birlikte başlayan tutum değişikliğini şu sözlerle eleştirmiştir: "İnkılaplarımızdan belki hoşta gideriz diye fedakârlıklarda bulunmak, halkı kazanacağız batıl zannıyla, prensiplerimizden tavizler vermek şiarımızdan değildir"¹² (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 483).

İsmet İnönü'nün Kurultay öncesi yayımladığı, iktidar ve muhalefeti uzlaştırma çabası olarak yorumlanabilecek 12 Temmuz Beyanname, Kurultay'da DP'ye yönelik sert eleştirilerin yapılmasını engellemiştir; ancak yine de DP'nin din konusundaki etkili muhalefeti gündeme getirilmiştir. Örneğin Maraş Delege, Emin Karpuzoğlu, DP'nin dini propagandasının halk nezdinde etkili olduğunu ve CHP'ye zarar verdiğini dile getirmiştir. Karpuzoğlu şunları söylemiştir: "Muhalefet... milletin bu hislerinden istifade ederek partimizin zayıflamasında bu suretle en ehemmiyetli rolü oynamışlardır. Bana ne derlerse desinler CHP'nin bu uğurdaki kaybı büyüktür" (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 175). Diyarbakır Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç ise DP'nin din konusundaki tutumunu şu sözlerle eleştirmiştir:

Vaktiyle başına bir sarık sararak, arkasına cüppe giyerek, başına külah takarak halkın arasına giren bir nevi insanlar vardı. Bugün de propaganda yapmak için halk arasına giren bir takım eski arkadaşların başına şapka takarak dini siyasete alet etmek için halk kütleleriyle temasta olduklarını görüyorsunuz... Bugün bu sahada vaziyeti istismar eden bir muhalefeti siyasiye karşısındasınız. (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 465)

Kurultay'da parti programı üzerinde yapılan konuşmalar, dönemin yükselen iki ideolojisinin etkilerini de ortaya koymaktadır. Kurultay'da devletçilik ve laiklik üzerinde tartışmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Parti programının devletçilik ilkesine ilişkin yedi önerge verilmiştir. Bunların içinde kabul edilen önerge, "hususî teşebbüslere engel olunmaması" teklifiyle Çorum Delege, Abdülkadir Güney'e aittir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 406-441). Laiklik konusunda verilen altı önerge ise kabul edilmemiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 470).

Kurultay'da yapılan konuşmalarda, rejime sadakatin ve "*Kemalizm yolunun*" benimsendiğinin altı çizilmiş, ancak partinin laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinde daha esnek bir tutum izlemesi genel bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Parti Divanı'nda başlayan iki grup arasındaki çatışma, Kurultay'da da laiklik maddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhafazakâr grup, DP'nin de savunduğu şekilde, laikliğin dinsizlik algısı yarattığını, devrimlerden ödün verileceği endişesiyle dini uygulama ve taleplerin ihmal edildiğini vurgulamıştır. Bu konuşmalarda, dini taleplerin yerine getirilmesinin şeriatı istemek anlamına gelmediği belirtilmiş, ahlaki sorunlara dikkat çekilerek manevi boşluğun dinle giderilmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca, din adamı eksikliği ve din adamlarının eğitimlerinin yetersizliği, okullarda dini eğitimin gerekliliği, dini müesseselerle ilgili sorunların Diyanet İşleri'nce değil Vakıflar İdaresi tarafından yürütülmesi gerektiği önerileri sunulmuştur. Diğer grubun görüşleri ise, "bu taleplerin gerçekleşmesinin laiklikten ödün verilmesine yol açacağı ve irticayı doğuracağı, milliyetin yerine dinin

¹² Behçet Kemal Çağlar Kurultay sonrası da bu düşüncelerini Meclis'te yaptığı konuşmada yinelemiş, laiklik ilkesiyle "oylandığını", parti prensiplerinden taviz verildiğini belirterek partisinden istifa etmiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 174-175).

konulmasının Kemalizm yolundan uzaklaşmak anlamına geldiği şeklindedir” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 370-520).

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Kurultay’da da türbelerin açılması gerektiği yönündeki tutumunu sürdürmüş ve bu konuda önerge vermiştir.¹³ Konya Milletvekili Ali Rıza Türel önergeye şu sözlerle karşı çıkmıştır: “Partinin en yüksek heyeti huzurunda okunması dahi siyasi bakımdan doğru değildir... Böyle bir teklifin program konusu olarak mütalaa edilmesini antidemokratik mahiyette görüyorum.” Oturum Başkanı Şükrü Saracoğlu ise “Vazifemiz türbe açmak kapamak değildir” sözleriyle önergenin oya sunulmayacağını belirtmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 511-512). 1949’da türbelerin kapatılmasına ilişkin kanuna¹⁴ “şeyhlik, babalık, halifelik mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlara hapis, para ve sürgün cezası verilmesi” fıkrasını ekleyen CHP, 1950 Mart ayında ise kanunda yaptığı değişiklikle “Türk büyüklerine ait ve sanat değeri bulunan” türbelerin açılması kararını alacak, (mevzuat.gov.tr, 1925, 1949, 1950) kapatılan tekke ve türbelerin 19’u bu dönemde açılacaktır (Albayrak, 1973, s. 285).

Tanrıöver, önergesini savunduğu konuşmasında, yabancı bir diplomatın Türkiye ziyaretinde Sultan Süleyman’ın türbesini gezmek istediğini, kapalı olması nedeniyle gidemediklerini ve bunun nedeninin kendisine sorulması üzerine “Bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık” cevabını verdiğini söylemiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 379). Medreselerin de açılması gerektiğini savunan Tanrıöver, medreselerin ıslah edilmesi yerine kapatılması nedeniyle imam ihtiyacının karşılanamadığını dile getirmiş, bir köylünün kendisine “Köyümüzde... tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz... Eğer bize imam ve hatip vermezseniz ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz.” dediğini anlatmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 457).

Tanrıöver’le aynı doğrultuda konuşma yapan ve yine Tanrıöver gibi 1950 seçimlerinde DP’ye geçen Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu’nun “Anaya, babaya, büyüğe itaat kalmadı... Allah nedir deyince Allah’ın ne olduğunu bilmiyor” sözleri, Kurultay’da alkışlarla karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 450-451).

Partinin laik cephesini temsil eden Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, laikliğin din düşmanlığı şeklinde başlamadığı tek ülkenin Türkiye olduğunu belirttiği konuşmasında “Türk milletinin son bekası ne dinde ne imandadır. Türk’ün kendi vicdanı ile Allah arasındadır” demiştir. Barlas, komünizme karşı din düşüncesine de karşı çıkararak şunları söylemiştir: “Komünistlik iktisadi bir meslektir, ona iktisadi delillerle cevap verilir. Benim amelem aç iken ben amelemi dinle tatmin edemem” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 459). Tanrıöver’in konuşmasının İttihad-ı İslam sınırlarına dayandığı eleştirisini yapan Tahsin Banguoğlu ise hiçbir memlekette din ideolojisi kalmadığını, dinin hayatın bir köşesinde olduğunu ve Kemalist ideolojinin milliyet esası üzerine kurulduğunu vurguladığı konuşmasında “Dinin artık dünya politikasında işi yoktur ve biz dini bir politika olarak kullanmayacağız” demiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 459).

Partinin eğitim politikası görüşmelerinde de din konusu odak noktasıdır. İlk ve ortaokullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okullarının açılmasına ilişkin dokuz önerge verilmiş, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer “Türk milleti Müslüman bir millet olduğuna göre bu camiada İslam dininin akidelerini öğrenmek ve öğretmek isteyen vatandaşlar bulunacaktır” sözleriyle bu konuda somut adımların atılacağını sinyallerini vermiştir. Kurultay’a sunulan Milli Eğitim Bakanlığı raporunda, laiklik ilkesi gereğince devletin vatandaşa, inancı ve ibadeti konusunda baskı yapamayacağı dile getirilmiş, din öğretiminin devlet kontrolü altında özel teşebbüslere bırakılacağı, din dersi kitaplarının yeniden

¹³ Tanrıöver Kurultay’da dile getirdiği fikirlere karşı Parti içindeki tepkiler nedeniyle Kurultay sonrası 29 Aralık 1947’de CHP’den istifa etmiştir (Gotthard, 1972, s. 100).

¹⁴ Söz konusu kanun, 1925 tarihli 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”dur.

hazırlanacağı bilgisi yer almıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 559). Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Raporu'nda da dinle ilgili yeni uygulamalara yer verilmiş, dini bayramlarda radyoda program hazırlanacağı belirtilmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 565).

Kurultay'da bazı radikal öneriler de tartışılmıştır. Örneğin Gümüşhane Delegeşi Necati Akgün, şehirlerde eşleri doktor, avukat gibi kazanç sahibi mesleklere sahip kadınların “şahsi arzu ve hevesleri için” büro mesaisi yaptıkları ve para kazandıklarını belirtmiş, bu kadınların yerlerini gençlere bırakmalarını istediğini söylemiştir. Akgün'ün bu önerisi de alkışlarla karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 160). Akgün'ün sözlerine tek tepki, Seyhan Milletvekili Makbule Dıblan'dan gelmiştir. Dıblan, Akgün'e, “Atatürk'ün büyük partisinin devrimci kurultayında... Kadının çalışma hayatından çekilmesinin manasını anlamakta mazurum” sözleriyle karşılık vermiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 189). Bir başka ilginç öneri, İstanbul Delegeşi Abdülkadir Karamürsel'den gelmiştir. Karamürsel, Halkevleri'nde jazzband [caz müziği, dans müziği] çalındığını, bu müziğin kültür ve ahlâkı bozduğunu ve Türk musikisine düşmanlık yarattığını belirtmiştir. Jazzband'ı “*şehvet musikisi*” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 211) olarak adlandıran Karamürsel'in yasaklama önergesi, delegeler tarafından kabul edilmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 212-217). Kurultay'da Diyarbakır Delegeşi Adil Tiğrel yaptığı konuşmada dil inkılabını eleştirmiş, Arapça, Acemce kelimelerin atılarak yerlerine Türkçelerinin bulunduğunu belirtmiştir. “Türk dili Babil Kulesi'ne döndü” diyen Tiğrel, dilde inkılap olmayacağını, tekâmül [gelişim] olacağını savunmuştur. Tiğrel'in konuşması, üyeler tarafından tepkiyle karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 504).

Yedinci Kurultay'da Cumhuriyet öncesi döneme ait olduğu düşünülen pek çok öneri tartışılmıştır. Her ne kadar inkılaplar CHP'nin kırmızıçizgisi olarak görünse de özellikle laiklik ilkesinin uygulanmasında esneklik ve devletin din alanında daha etkin olması yönünde beklentiler öne çıkmıştır. Yedinci Kurultay'da ilk kez inkılaplar eleştirilebilir ve tartışılır hale gelmiştir. Bu durum bir taraftan CHP açısından normalleşmeye dönüş ya da demokratikleşme şeklinde yorumlanabileceği gibi, diğer taraftan CHP'de ve dolayısıyla devleti yöneten parti olması bakımından Türkiye'de din politikası bakımından yaşanan bir değişimin başlangıcı sayılmalıdır. CHP lideri İsmet İnönü'nün Yedinci Kurultay sonrasında milletvekilleriyle yaptığı bir toplantıda bu değişimi yansıtan sözleri şöyledir: “demokrasilerde kör bağına, kör inadın yeri olamaz. Laiklik ilkesi saklı kalmak üzere moral gereksinmelere cevap verecek bir duruma bir an önce gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu bir hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetin de sinsî bir silahını elinden düşürmüş olacağız” (Barutçu, 1977, s. 326-327). CHP'nin tutumundaki bu farklılık tek parti dönemi boyunca sürdürdüğü laiklik politikasında değişiklikler yaptığını göstermektedir.

3. Kurultay sonrası CHP'nin din politikası

Kurultay'da alınan karar doğrultusunda oluşturulan Komisyon, 19 Şubat 1948'de toplanmıştır. Komisyon raporunda okul içinde ve ders saatleri dışında ilkokullarda ihtiyari din dersi verilmesi, ders kitaplarının Diyanet İşleri Başkanlığı'na hazırlanması, Köy Enstitüleri hazırlık sınıflarında din derslerinin okutulması, imam hatip kurslarının ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması önerileri yer almıştır.¹⁵ Raporda sıklıkla “laikliğe ve rejime aykırı olmamak kaydıyla” ifadesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). Ancak bu ifade, 1945'te Müstakil Grup'un Din İşleri Raporu'nun temel çerçevesini oluşturan laiklik vurgusundan çok farklıdır. 1945'te devletin din alanındaki kontrolünün sona ermesi yani

¹⁵ Raporda önce “imam hatip mektepleri” ifadesi yer almış, Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun verdiği önergeyle, “mektep” kelimesi “kurslar” olarak değiştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948).

laikliğin gerçek manâda uygulanması amacıyla getirilen öneriler yerine 1948 raporunda devletin din alanına daha fazla dâhil edilmesi çabası görülmektedir.

Komisyonda din derslerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmasını savunan muhafazakâr grup karşısında bu kararın “skolastik zihniyetin yeniden filizlenmesine” yol açacağı endişesini taşıyan grup yer almıştır. İlginç olan, her iki grubun da tezini laiklikle gerekelendirmeleridir. Muhafazakâr grup din derslerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, laik grup ise Diyanet İşleri tarafından yürütülmesinin laikliğe aykırı olacağını savunmuştur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). Komisyonda, din eğitiminin Diyanet İşleri tarafından üstlenilmesi, dört oya karşı yedi oyla kabul edilmiştir (Erim, 2005, s. 253). Yani daha önce Parti Grubunda din adamlarının İlahiyat Fakülteleri yerine imam hatip kurslarında eğitim alması teklifini getiren grup, bu kez de din eğitiminin Milli Eğitim Bakanlığı yerine Diyanet İşleri tarafından hazırlanmasını kabul ettirmiştir. Din alanına ilişkin kararların alındığı Komisyon alışmaları dönemin mukaddesatçı basını tarafından da ilgiyle takip edilmiş, Komisyon raporu bu yayınlarda tam sayfa yayımlanmıştır. Rapora muhalefet şerhiyle karşı çıkan Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu mukaddesatçı basın tarafından “müfritler” şeklinde nitelenmiştir (Selamet, 1948, s. 12-13; Büyük Doğu, 1948, s. 10; Sebilürreşad, 1948, s. 44).

Nihat Erim *Günlükler*’inde Komisyon’da alınan kararların uygulanmasını geciktirmek ve ertelemek için çaba gösterdiklerini savunur (Erim, 2005, s. 253). Nitekim bu çaba nedeniyle olsa gerek 1948 şubat’ta kabul edilen kararlar ancak bir yıl sonra uygulanmaya başlanacaktır (MEB Tebliğler Dergisi, 1949, s. 153). Bu süre içinde parti içindeki laik grup kararların uygulanmasını ne kadar geciktirme çabası içindeyse, muhafazakâr grup da bir an önce hayata geçirilmesi için o derece çaba göstermiştir. Örneğin CHP Yozgat Milletvekili İhsan Oğun, okullarda din eğitimine ne zaman başlanacağı, imam hatip kursları ve İlahiyat Fakültesi’nin ne zaman açılacağı sorularını yönelttiği nergesine ilişkin konuşmasında şunları söylemiştir: “Bu hizmetin ifası biraz geç kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk Türk ve Müslümandır... Manevi ihtiyaç devam ediyor... Bugün memleketin manevi âleminde bir boşluk yaşanmaktadır” (TBMM Tutanakları, 1948, s. 105-106). Van Milletvekili İbrahim Arvas ise konuyu 1949’da Meclis gündemine getirmiştir. Arvas soru önergesinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’na İlahiyat Fakültesi’nin ne zaman aılacağının yanı sıra ilkokullarda din dersinin haftada bir gün yapılmasının yeterli olup olmayacağını sormuştur. Arvas, Bakan Banguoğlu’nu şu sözlerle eleştirmiştir: “Millet bunu arzu ediyor, din talimi nerede, din mektepleri nerede diye soruyor. On ay olduğu halde Bakanlık din derslerini ilk mekteplere koyamadı... Bu adam bu işi benimsemiyor. Bu zat bu işi yapmak istemiyor” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 8).

Banguoğlu cevabında, imam hatip kursları için altı ilde hazırlık yapıldığını bunlara rağbetin az olduğunu, İstanbul’da 14, Ankara’da altı kişinin kurslara kaydolduğu bilgisini vermiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 9-13). Banguoğlu altı ay sonra Meclis’te İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasına ilişkin kanun görüşmelerinde ise “geçmişte inkılap havasından kaynaklı” dini okullara talebin beklenen seviyede olmadığını ancak bundan sonra dini eğitimin teşvik edileceğini söyleyecektir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 283).

CHP’nin din eğitimine ilişkin çalışmaları, okullarda verilecek din dersleri ve imam hatip kurslarıyla sınırlı değildir. Bunların yanı sıra, özel din ğretimi konusu da Parti Divanı’nda 1949 Ocak ayında ele alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). “Din bilgileri dersaneleri” adıyla açılması düşünülen özel okullara ilişkin kararda da “laikliği en küçük ölçüde bozacak anlayıştan uzak olunacağı” (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1949) vurgusu korunmuştur. Parti Divanı’nda, din bilgileri dersanelerinde Türkçe harflerle eğitim verileceği, dersanelerin sadece ilkokul bulunan yerlerde aılabileceği, dersanelere gidecek çocuklarda ilkokulu bitirme şartı aranacağı, okutulacak kitaplarda İslam dininin mezhep ve tarikatlar üstünde ortak olan esaslarının anlatılacağı ve bu özel ğretim kurumlarının devletin tam denetimi altında bulunacağı belirtilmiştir. Kararda, Diyanet İşleri Başkanlığınca açılacak

“Kur’an belletme dersanelerinden” de bahsedilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1949). Din dersanelerinin kurulacağı yönünde haber aslında Parti Divanı toplanmadan altı ay önce *Kudret* gazetesi tarafından yayımlanmış, ancak CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay tarafından “parti tüzüğüne tamamıyla aykırı” açıklamasıyla tekzip edilmiştir. Bu durum, CHP’nin din alanında atılacak adımlar konusunda kararsızlığını göstermesi bakımından önemlidir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948).

7 Şubat 1949 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzasıyla yayımlanan tebliğ ile ilkokullarda din öğretiminin 15 Şubat itibarıyla başlatılacağı bildirilmiştir. Tebliğde “layık bir devlet olan Cumhuriyetimizin öğretim müesseselerinde hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin mecburi olarak öğretilmesi mevzu bahis olamaz” ifadesi yer almaktadır. Ancak diğer taraftan din eğitiminin “Anayasaca teyit olunan vicdan hürriyetinin tabii bir icabı olarak” gerekli bulunduğu belirtilmiştir. Tebliğe göre, ders içerik ve kitapları Diyanet İşleri Başkanı tarafından oluşturulacak Komisyon tarafından hazırlanacaktır (MEB Tebliğler Dergisi, 1949, s. 153).

CHP’nin incelediğimiz dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı’na bakış açısı da din politikasındaki değişimin en somut göstergesidir. 1939’da CHP’nin Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında görüşü bir milletvekilinin şu sözleriyle özetlenebilir:

Teşkilat-ı Esasîyemizle laik olduğumuzu kabul ve ilan etmişizdir. Laik bir devletin resmi bütçesinde başvekalet bütçesi dâhilinde bir Diyanet İşleri bütçesinin bulunmasını anlayamıyorum... Diyanet İşleri reisine söyleyecek bir tek sözüm kalmıştır. Eğer iyi dindarlar yetiştirmek istiyorsa dinde bir reform yapılması lazımdır. Bu suretle din yalnız cahillerin değil, bilginlerin de dini olsun. (TBMM Tutanakları, 1939, s. 188)

1939’daki bu bakış açısı, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet bünyesinden çıkarılması gerektiğini savunan Müstakil Grubun 1945 tarihli raporuyla da uyumludur. CHP’de Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili farklı görüşlerin Meclis’te dinin ilk kez konu edildiği 1946’da ortaya çıktığı söylenebilir. O tarihe kadar rutin ifadelerle Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe raporunu hazırlayan Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Şeref Uluğ¹⁶ 1946’da şu ifadeleri kullanmıştır:

Manevi büyük vazifeleri yüklenmiş bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vazifesini hakkıyla yapabilmesi için kadrosunun daha ziyade genişletilmesine ve esaslı ödevlerle ödevlenmesine lüzum vardır... Gün geçtikçe önemi artan ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bu çok temelli düşünceyi bir temenni mahiyetinde de olsa raporumda arz etmeden geçemedim. (TBMM Tutanakları, 1946)

1948’e kadar Diyanet İşleri Başkanlığı bütçeleri, Meclis’te bir milletvekilinin dahi konuşma talebi olmadan kabul edilmiştir. Kurultay sonrası 1948 itibarıyla ise Diyanet İşleri bütçe görüşmelerinde, dinin yüceltiildiği, maneviyata ilişkin konuların öne çıkarıldığı ve komünizme karşı din formülünün sıklıkla dile getirildiği görülmektedir.¹⁷

Diyanet İşleri’nin konumu, parti içinde din konusundaki çatışmanın öğelerinden de biridir. 1948’deki Komisyon toplantısında Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu’nun itirazlarının odak noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı yer almaktadır. Erim ve Banguoğlu hazırladıkları muhalefet şerhinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nı şöyle tanımlamışlardır:

Medrese zihniyetinin yaşlanmış son mümessillerini Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar skolastik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılap yıllarının bu zevatin zihniyetlerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise eserleriyle sabittir. Bu vatandaşlar eliyle

¹⁶ Abdurrahman Şeref Uluğ yukarıda aktardığımız Parti Divanı’nda dinle ilgili tartışmalarda muhafazakâr cepheyi temsil eden isimlerden biridir.

¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri, 1950 sonrasında yeni iktidarın CHP’yi dinsizlikle, din düşmanlığıyla suçladığı en etkili hakaret ve ödeşme platformu haline gelecektir (TBMM Tutanakları Diyanet İşleri Bütçe Görüşmeleri, 1951-1960).

açılacak tahsil müesseselerinin de her ne şekil ve nam altında olursa olsun eski medreseden başka bir şey olamayacağı muhakkaktır. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948, s. 4)

1948’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na ilişkin bütçe görüşmelerinde ilk kez laikliğe ilişkin eleştirel konuşmalar yapılmıştır. Örneğin DP Milletvekili Ahmet Kemal Silivrili şunları söylemiştir: “Hepimizin gideceği yer birdir. Layiklik mayiklik bizi kurtarmaz... Dinsiz hiçbir millet yoktur bizim de dinimiz dini İslam’dır” (TBMM Tutanakları, 1947, s. 421). Görüşmelerde vâizlerin gelişimlerini sağlamak amacıyla 12 gezici vâiz görevlendirilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi bu amaçla küçük bir oranda arttırılmıştır.

1949 görüşmeleri, Ticani tarikatına mensup kişilerin Meclis’te Arapça ezan okumasından¹⁸ kısa bir süre sonra dolayısıyla irtica tehdidinin gündemde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle eleştirilerin daha temkinli olduğu görülmektedir. Şeref Uluğ hazırladığı raporda, Diyanet İşleri bütçesine ilave edilen 500 liralık “dini günleri kutlama” ödeneğine ilişkin “bu kararın esasını tam yerinde görür ve 500 lira ile ne yapılabileceğini teyakkunda [anlamakta] güçlük çektiğimi arz etmekten kendimi men edemem” sözlerini kullanmıştır (TBMM Tutanakları, 1949). Bu görüşmelerde, laiklikten geri adım atılmayacağı ve bu konuda fedakârlık yapılmayacağını vurgulayan Başbakan Yardımcısı Nihat Erim “Müslümanlığın çoğunluğun inandığı ve benimsediği bir din olması nedeniyle” Diyanet İşleri ile yakından ilgilenileceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 450). Görüşmelerde Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesine karşı çıkan bir milletvekilinin konuşması üzerine Başbakan Şemsettin Günaltay şu sözleri söylemiştir: “Laik bir devletin laik Meclisinde hiçbir dinin esası hakkında hiçbir ferdin konuşma hakkı yoktur. Biz burada din kurucu bir heyet değiliz” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 451). Sadece iki yıl sonra 1951’de Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşmelerinde “Allahuekber” nidaları yükselecek, (TBMM Tutanakları, 1951, s. 452) DP milletvekillerinin ayetli, hadisli adeta vaaz şeklinde konuşmaları, aralarında Günaltay’ın da bulunduğu CHP’li milletvekilleri tarafından sükûnetle dinlenecektir. DP’li bir milletvekili 1951’de şu sözleri söyleyerek Günaltay’a adeta gecikmeli bir cevap verecektir: “Bu kürsüde bu milletin din hürriyeti, vicdan hürriyeti hakkında istediğimiz gibi konuşmak fırsatını bize bahsettiği için Cenab-ı Hakk’a hamdüsena ederim” (TBMM Tutanakları, 1951, s. 455).

1950’de gezici vâiz sayısı 24’e çıkarılmış, Diyanet İşleri Başkanı’na temsil ödeneği verilmesi kararı alınmış, kurum bütçesinin önemli oranda artmasını sağlayacak¹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu kabul edilmiştir (TBMM Tutanakları, 1950). Böylece CHP’nin 1950 seçiminden önceki son icraatı²⁰ Diyanet İşleri’nin devlet içinde etkin bir konuma gelmesi olmuş, çalışanların maaş ve statüleri arttırılmıştır. Görüşmelerde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “devlet teşkilatı içinde başka hiçbir makama benzemeyen çok hususi ve kendine mahsus başka durumu olduğu” belirtilmiştir (TBMM Tutanakları, 1950, s. 838).

CHP’nin 1945 sonrası değişiminde temel neden, kapitalizmin ekonomik, siyasal ve ideolojik gerekliliklerine uyum sağlama zorunluluğudur. Diğer taraftan çok partili siyasal hayatla birlikte konjonktürü iyi değerlendirerek rüzgârı arkasına alan DP’nin muhalefeti de bu dönüşümde etkili olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, DP iktidarına kadar CHP’nin dinde reform ve uygulamalara rağmen devrim kanunlarının etkisi altında olduğunu söyler (Tunaya, 1998, s. 16). Yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi, CHP bir taraftan laiklik ilkesini şeklen muhafaza etme çabası göstermiş, diğer taraftan din alanındaki ihtiyaçları gerekçe göstererek devletin dine

¹⁸ Ticani tarikatına mensup kişiler, 4 Şubat 1949’da TBMM’de Arapça ezan okumuşlardır.

¹⁹ 1950’de 2 milyon 912 bin 720 olan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi, 1951’de 7 milyon 819 bin 071 olmuştur. Bunun nedeni bazı DP’li milletvekilleri tarafından “DP’nin dine hassasiyeti” şeklinde ifade edilse de aslında bu artış, 1950’de CHP’nin Diyanet İşleri İdari Teşkilat Kanunu’nu yürürlüğe sokarak Vakıflar bünyesindeki imam ve müezzin ücretlerinin Diyanet İşleri bütçesine dâhil edilmesine bağlıdır. 1950 ve 1951 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesindeki artış aslında 648 bin 541 liradır (TBMM Tutanakları, 1951, s. 429; TBMM Tutanakları, 1952, s. 610).

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu 23 Mart 1950’de kabul edilmiş, TBMM 24 Mart 1950’de seçim nedeniyle tatile girmiştir.

mesafesini azaltmıştır. Yani 1946 öncesi uygulanmaya çalışılan ve laikliğin gereği olarak görülen devletin dine kayıtsızlığı çabasının sürdürülemediği görülmektedir. Dinin kamusal alanda daha görünür olmasının yanı sıra siyasete alet edilerek bir strateji olarak kullanılması da CHP'nin bu tarihe kadar korumaya çalıştığı çizgiden sapma olarak değerlendirilebilir. Zira dinin siyasetten ayrı tutulması, 1931 itibarıyla hazırlanan parti tüzüklerinde önemli bir başarı olarak sunulmaktadır (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, CHP Parti Tüzükleri).

CHP'nin bu çelişkili konumunu Menderes 1950'de Arapça ezan yasağının kaldırılmasına ilişkin bir konuşmasında şu sözlerle eleştirmiştir: "Bir ezan meselesini ele alarak 'Atatürk'ün inkılapları elden gidiyor!' diye gayrı samimi feryatlara başladılar. Türbeleri aanlar kendileridir, din derslerini kabul edenler kendileridir" (DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 1950, s. 63). Menderes'in konuşmasındaki bu ögeler, iki partinin din alanında gösterdikleri çabayı halka ispat etmek için siyaseten de kullanılacaktır. Seçim alışmalarında CHP'liler "türbeleri biz atık" derken DP'liler Arapça ezan, din dersleri ve radyoda Kur'an okunması uygulamasının kendilerinin eseri olduğunu anlatacaktır (Evliyagil, 1951, s. 1).

CHP'nin din politikasındaki değişim, ABD'li diplomatların hazırladığı bir rapora da yansımıştır. Raporda CHP'nin aldığı kararlar ve yürürlüğe koyduğu uygulamalara ilişkin "Birkaç yıl önce bunları dile getirmek, vatan hainliğiyle eşdeğerdi" ifadeleri kullanılmıştır (Bali, 2011, s. 15).

Dönemin aydınlarından Mehmet Ali Aybar üç ay hapis cezası almasına neden olan 1948'deki bir yazısında İnönü'nün "halk kitlelerinin şuurlanması geciktirmek için tekmil irtica kuvvetlerini seferber ettiğini" söylemiştir (Aybar, 1968, s. 128). Orhan Veli Kanık 1950 seçimlerini değerlendirdiği bir yazısında CHP'nin din alanında seçim öncesi yürüttüğü politikayı şu sözlerle anlatmıştır: "Halk Partisi halkı kazanacağını umarak fikirleriyle prensiplerinden son zamanlarda ne fedakrlıklar etmişti. Bütün yayınlarına göz yumulan din dergileri, okullara konan din dersleri, yeniden açılan İlahiyat Fakülteleri, imam hatip kursları, türbeler, şahsi sermayeye sağlanan imtiyazlar her türlü irticaa tanınan haklar. Hiçbiri, hiçbiri kr etmedi. Zavallı Halk Partisi" (Kanık, 2003, s. 262)

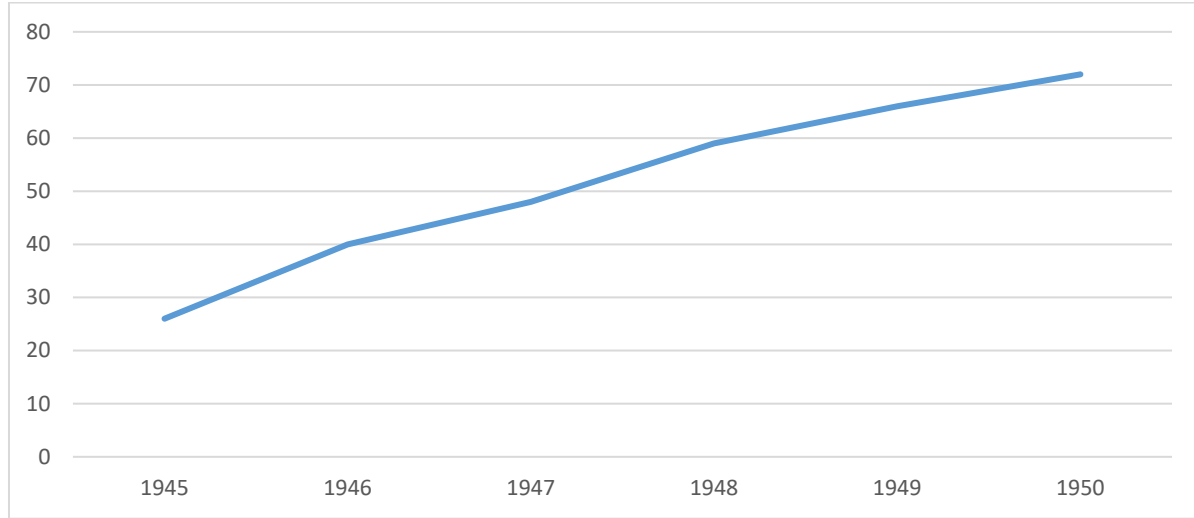
CHP içinde laik cepheyi temsil eden, Parti Meclisi ve Grup Toplantılarında din konusunda alınan kararları en fazla eleştiren isimlerden biri olan Nihat Erim dahi, 1949'da dinin siyaseten kullanılmasını desteklemeye başlamıştır. Erim, şemsettin Günaltay'ın Başbakan olmasının partiye yarar sağladığını belirtmiş ve şunları söylemiştir: "Günaltay'ın din adamı olarak tanınması bizim için istifadeli oldu. Çünkü esasında Günaltay inkılapılığı benimsemiştir. İ yüzü bu olunca dıştan dindar gösterilmesi memleketin dindar ve muhafazakâr zümresi ki hala büyük kütleyi teşkil ediyor -üzerinde lehimize tesir yaratıyor" (Erim, 2005, s. 399).

Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarında manevi hayata ait olduğu düşünülerek toplumsal hayattan, eğitimden, siyasetten uzaklaştırılan din, Kurultay sonrasında yeniden görünür kılınmıştır. Dinin zel hayattan siyasal alana doğru ilerlemesinin başlangıcı sayılabilecek bu süreçte mukaddesat kesimin siyasal hedeflerle örgütlenmesi için de uygun bir zemin oluşmuştur. Bu döneme kadar resmi ideolojinin inkılaplarla sınırladığı hareket alanına tâbi olan bu kesim, bir taraftan komünizmi dinsizlik olarak kodlayarak ideolojilerine meşruiyet kazandırırken diğer taraftan kendileri için açılması g bir engeli temsil eden laiklik ilkesinin rtuşlanmasıyla siyasal mücadelesini başlatmıştır. İktidarın sol örgütlenme ve sol yayınlara yönelen baskısı, karşı tarafta konumlanan kesimin kültürel hegemonya araçlarını inşa etmesi için önemli fırsatlar yaratmıştır. 1947 itibarıyla gazete ve dergilerde dini konular sıklıkla yer almaya başlamış, nitekim bu yayınların takibinin mftlklerce yapılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bildirilmesi kararı alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1947). Bu

dönemde İslami yayınların artması²¹ ve kurulan partilerin birçoğunun programlarında anane, gelenek, görenek, muhafazakârlık kavramlarını kullanması²² bu bakımdan anlamlıdır. Ali Ulvi Kurucu hatıralarında 1939’da “dinsiz hükümetin” uygulamalarından kaçarak Medine’ye “hicret ettiklerini” 10 yıl sonra 1949’da karşılaştığı amcasının “Talebeler yetişecek, bir nesil yetişecek, bir nesil geliyor. İmam hatipleri açacağız, talebeler yetiştireceğiz...” sözlerini şaşkınlıkla karşıladığını anlatmıştır (Düzdağ, 2017, s. 223-259).

Şekil 1.

1945-1950 yılları arasında yayımlanan İslami eserler

Bu dönemde DP’nin dini kullanarak yaptığı muhalefet, CHP’nin dinsiz olmadığını ispat çabasıyla aldığı karar ve hayata geçirdiği uygulamalar, 1949’da bazı İslami hareketleri de cesaretlendirmiştir. Ticani ve Nurcu cemaatler bu dönem itibarıyla güç kazanmaya başlamıştır (Daver, 1955, s. 54). Ticani cemaatine mensup kişilerin TBMM dinleyici locasında Arapça ezan okuması, irtica tehdidi söylemine zemin hazırlamıştır. 1949’da yaşanan bu olay, CHP tarafından “irticai faaliyet”, “serseri, sabıkalı, meczup” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 37) kişilerin yaptığı bir eylem olarak nitelendirilirken sadece bir yıl sonra Arapça ezan okumanın suç olmaktan çıkarılması, Meclis’te tasarı aleyhinde konuşacak bir CHP milletvekili dahi olmadan kabul edilmiştir²³ (TBMM Tutanakları, 1950, s. 181-186).

CHP, 1949’da dinci hareketlere karşı önlem almak amacıyla dini propagandayı yasaklayan Türk Ceza Kanunu’nun 163. maddesinin kapsamını genişletmiştir. Muhalefet tarafından “dinsizliğe destek veren bir girişim” olarak nitelenen 163. maddenin tadili, CHP’nin İslami hareketliliği bastırmaya yönelik son çabası olarak görünmektedir. 163. madde

²¹ Şekil 1, kitapta alfabetik şekilde yer alan verilerin yıllara göre düzenlenmesiyle hazırlanmıştır. Buna göre 1946 itibarıyla İslami yayınların sayısının istikrarlı oranda yükseldiği görülmektedir. 1950’ye kadar en belirgin artış, yüzde 122 ile 1947-1948 dönemindedir.

²² 1945-1952 döneminde 33 parti kurulmuştur. Bu partilerden Milli Kalkınma Partisi, Demokrat Parti, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Arıtma ve Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Türkiye Köylü Partisi, İslam Demokrat Parti, Liberal Köylü Partisi, Çalışma Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Millet Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi programlarında dini öğeler kullanmıştır. Buna karşın Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programında irtica ile mücadele edileceğini, Türkiye Sosyalist Partisi ise programında dini müesseselerin devlet resmi kadrosu içinde yer almayacağı ifadesini kullanmıştır (Tunaya, 1952; İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, 1950).

²³ Bu kanun TBMM’de en hızlı kabul edilen kanunlardan biridir. Kanuna ilişkin ivedilik ve öncelik teklifleri verilerek, bir kez müzakereyle ve gündemdeki maddelerden önce görüşülmesi gerektiği kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında, kanunun Resmi Gazete’de ilanından 45 gün sonra yürürlüğe girmesi dahi tartışma konusu olmuş, aynı gün kaydının yapılması talep edilmiştir. (TBMM Tutanakları, 1950)

görüşmelerinde Başbakan Şemsettin Günaltay dinsizlik suçlamalarına karşı CHP'nin o dönemdeki politikasını yansıtan şu sözleri söylemiştir:

İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin Başkanıyım. Arkadaş, vicdanını önüne al... Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki... Damat Ferit gibi Hilâfet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen Derviş, Vahdetî'lerin belirmesine meydan vermemektir. (TBMM Tutanakları, 1949, s. 598)

Günaltay'ın sözünü ettiği uygulamalarla DP iktidarındaki din politikasının da temelleri atılmıştır. DP döneminde imam hatip kursları, imam hatip okullarına dönüşecek, CHP döneminde isteğe bağlı din dersleri²⁴ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1950) okulların programlarına girecek, CHP döneminde radyolarda dini bayramlara özel hazırlanan programlar DP döneminde radyoda Kur'an okunması şeklinde uygulanacaktır. Ancak DP'nin de dini uygulamalar konusuna pragmatik yaklaştığı söylenebilir. 1960'da imam-hatip okulu sayısı 19, Kur'an kursuna devam edenlerin sayısı 30 binin üzerinde olmasına rağmen (TBMM Tutanakları, 1960, s. 10-11) bu sayıya artışa karşın eğitimin niteliği, içeriği ve eğitim verenlerin yetkinlikleri tartışma konusu olmaya devam edecektir. Yani aslında 1947 sonrası dini uygulamalara ilişkin kaygı ve sorunların giderilemediği görülmektedir. 1959'da üniversite hocaları ve Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinden oluşan Komisyonca hazırlanan "Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Raporu" (Kırboğa, 1975, s. 280) yukarıda aktardığımız CHP'nin 1948 Komisyon raporuna muhalefet şerhi veren milletvekillerinin itiraz ettikleri hususları, hatta çoğu yerde aynı ifadelerle içermektedir. Raporda "dine karşı sevgi ve ilgi uyandırmak" amacıyla başlatılan dini eğitimde denetleme zaafı bulunduğu, resmi din öğretimi dışında Kur'an kurslarıyla yürütülen sivil öğretim faaliyetlerinin yetkin olmayan kişiler tarafından verilmesi nedeniyle "gayr-ı medeni bir manzara" arz ettiği belirtilmiştir (Kırboğa, 1975, s. 282). Raporda, İlahiyat Fakültesi'nin aydın din adamı yetiştirdiği, buna karşın imam hatip okullarının "medrese döküntüsü bir öğretim kadrosu" elinde olduğu ve bu okullara "medrese ruhu" getirildiğinden bahsedilmiştir. Bu tespitlere çözüm olarak 1948 raporunda olduğu gibi imam hatip okullarında derslerin İlahiyat Fakültesi mezunları tarafından verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kırboğa, 1975, s. 284).

Sonuç

CHP'nin 1947 sonrası benimsediği din politikasıyla Türkiye'de toplumsal, kültürel ve siyasal alanda dinin görünürlüğü artmıştır. Bu süreçte belirleyici olan 1945 sonrası dünyadaki değişim ve kapitalizmin tüm kurumları, politikaları ve ideolojisiyle Türkiye'de yerleşmesi ve bu doğrultuda sınıfsal ittifakların yeniden şekillenmesidir. Dolayısıyla bir üstyapı ögesi olan dinin 1945-1950 döneminde yeniden görünürlük kazanmasının nedeninin muhafazakâr kesimler tarafından açıklandığı şekliyle "halkın dine hasret olması" ("Radyoda Kur'an", 1950, s. 126) ya da "dine susamışlık" ("Bir Mahkeme Kurulurken", 1976, s. 70; Albayrak, 1973, s. 284) olduğu argümanları eksik kalmaktadır. Kapitalist yeniden yapılanma sürecinin bir uzantısı olarak Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesi, DP'nin uluslararası konjonktürü başarıyla değerlendirmesi ve kapitalizmin ideolojik araçlarını geleneksel değerlerle eklemleyerek sürdürdüğü etkili muhalefeti, CHP için de dönüşümü kaçınılmaz kılmıştır.

1950'de Arapça ezan yasağının kaldırılması İslami kesimler için milat olarak nitelense de aslında dini örgütlenmelerin yeniden güç kazanmaları 1947'de CHP'nin Yedinci Kurultayı sonrasında başlamıştır. "Cumhuriyet döneminde kenara itilmiş" (Ahmad, 1976, s. 6) kesimler

²⁴ CHP döneminde çocukları için "din dersi almak isteyen" veliler, okul yönetimine bunu bildirirken, DP döneminde "din dersi almak istemeyen" velilerin bunu beyan etmeleri gerekmiştir (*MEB Tebliğler Dergisi*, 1951, s. 143).

için kurultay, yeniden dirilişin başlangıcıdır. CHP, bir taraftan antikomünist ideolojiyle sol örgütlenmeler üzerinde baskı kurarken, diğler taraftan aynı ideolojiyle kendilerini meşrulaştırmaya çalışan sağın güçlenmesinin koşullarını hazırlamıştır. CHP'nin Mehmet Ali Aybar'ın deyimiyle "yıktığı putlara tapar görünmesi" (Aybar, 1968, s. 85) 'komünizme karşı din' propagandasının inşa edildiğı koşullarda dini başarıyla kullanan rakibi DP'nin karşısında aynı zamanda siyasi bir stratejidir.

CHP ve DP'nin dini siyaseten kullanma konusunda ortak noktası, din istismarcılığını egemen sınıfların çıkarlarıyla sınırlandırılmasıdır. Yani bu sınıflara "zarar vermediğı ölçüde" (Avcioğlu, 1976, s. 564) din siyaseten kullanılmıştır. 1947 sonrası her iki parti de şu ilkeler üzerinde ortak hareket etmiştir: "devletçiliğın tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı, gericiliğe taviz" (Yerasimos, 1977, s. 1348). CHP'nin Kurultay'da aldığı kararlar doğrultusunda laiklik ilkesini yumuşatmasına rağmen dinin siyaseten kullanılması konusunda başarılı olan taraf DP'dir. CHP kendisine yöneltilen dinsiz ya da din düşmanı parti algısını yıkmaya çalışarak dindar görünme çabasına girmiş, ancak bu çabası DP muhalefetinin iddialarına meşruluk kazandırmıştır. Diğler taraftan CHP, DP'nin muhalefetinde dini kullanmasını irtica propagandası olarak nitelmiştir. 1949'da CHP'nin bir taraftan dinle ilgili uygulamaları bir an önce hayata geçirmeye, diğler taraftan irticaya karşı kanunlarla tedbir almaya çalışması çelişkili konununun bir yansıması olarak gözükmektedir.

CHP'nin bu dönemde açtığı kapıdan ilk giren ideoloji antikomünizmdir. 1947 itibarıyla başlayan ve ekonomik bağımlılığa dönüşen ABD yardımları sonrasında antikomünist ideoloji ihtiyaç halinde dozu arttırılan elverişli bir araç olarak sürdürülecektir. CHP tarafından 1944'te ırkçılık faaliyetleri kapsamında değerlendirilerek bastırılmaya çalışılan milliyetçilik ideolojisinin de 1947 sonrasında güçlendiğı görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile inkılaplar ve yasal önlemlerle etkisiz kılınan, tek partili dönemde ötekileştirilen bir ideoloji olan İslamcılık da bu dönemde gücünü yeniden kazanmıştır. Milliyetçiler de İslamcılar da ideolojilerini yeniden inşa etmeye, tek partili dönemde kapatılan siperleri yeniden açmaya başlamıştır. Bu kesimler ideolojilerinin meşruiyetlerini devletle ortak paydaları olan antikomünizmle kazanmışlardır. İslamcılar antikomünizmi dindarlık, milliyetçiler vatanseverlik olarak kodlamıştır. 1950 itibarıyla bu iki ideoloji, antikomünizm başta olmak üzere, tek partili dönem karşıtlığı, Cumhuriyet döneminde laiklik uygulamaları, Osmanlıcılık, Mason düşmanlığı, antisemit bakış açısı gibi ortak paydalarda eklenmiş ve 1980'lere kadar birlikte hareket etmiştir. Sonuç olarak CHP, tek partili dönemde yer altına ittiğı güçleri 1945 sonrası yardımına çağırıldığında bu defa o güçlere hükmedemez duruma gelmiştir.²⁵

Kaynakça

- Ahmad, F. & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akşın, S. (1997). *Türkiye'nin önünde üç model*. İstanbul: Telos Yayınları.
- Albayrak, S. (1973). *Türkiye'de din kavgası*. İstanbul: İleri Sanat Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2010). *Medeni bilgiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Avcioğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık demokrasi sosyalizm seçmeler: 1945-1967*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bali, R. (Ed.). (2011). *Revival of Islam in turkey in the 1950's through the reports of American diplomats*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi anılar*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

²⁵ Marx ve Engels Komünist Manifesto'da burjuva toplumunun ekonomik kriz durumunda daha önce yer altına ittiğı hayaletleri yardıma çağırıldığını ancak geri gönderemediğini ve onlara hükmedemez duruma geldiğini söylemiştir. Metinde kullanılan ifade bu benzerlikten faydalanılmıştır (Marx, Engels, 1847/1976, s. 12).

- Başkaya, F. (1993). M. Sever & C. Dizdar (Röp.). 2. *Cumhuriyet dünya kapitalizminin yeni evresine uyum sağlama çabasıdır, ikinci cumhuriyet tartışmaları içinde* (s. 355-365). Ankara: Başak Yayınları.
- Belge, B. (1945). İkinci parti meselesi. *Tanin*, s. 1-6. *Bir mahkeme kurulurken*. (Ekim-Mart 1976-1977), Fikir ve Sanatta Hareket, 115.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de demokrasiye geçiş*. Ankara: Olgaç Yayınevi.
- CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri. (1946). Ankara: TBMM Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1944, 28 Nisan). *Diyanet İşleri Reisliği'nin Başvekâlete gönderdiği yazı, Tasvir-İ Efkâr Gazetesi'nin Edirne'de Evkaf İdaresi'nin din dersleri kursları faaliyete geçti başlıklı haberinin asılsız olduğu*. No: 192-318-2.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1947, 9 Eylül). *Gazete ve dergilerde çıkan lehte ve aleyhteki dini yayınları takip için merkezde bir büro kurulması ve taşra teşkilatının da bu konuda merkeze yardımcı olması*. No: 4-30-26.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1948, 22 Haziran). *CHP Genel Sekreteri T. Fikret Sılay tarafından Başbakan Hasan Saka'ya yazılan belge*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1948, 31 Mayıs). *Din eğitimi konularını inceleyen CHP meclis grubu komisyonu raporu*. No: 42-251-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1949, 15 Ocak). *Dini eğitim ve öğretim hakkında yazışmalar*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1949, 15 Ocak). *Özel din öğretimi hakkında*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1950, 4 Kasım). *Okullarda okutulacak din dersleri*. No: 124-81-15.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1960-1961). *Görevi kötüye kullanma davası: din istismarı hakkında CHP teşkilatından gönderilen yazılar*. No: 325-1004-1.
- Çalış, Ş. (2006). Uluslararası ilişkilerin dini politiği. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce İslamcılık* (s. 887-902) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik*. Ankara: Son Havadis Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2017). *Üstad Ali Ulvi kurucu hatıralar-1*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979* (Cilt:1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyagil, N. (1951). Bazı bölgelerde hatipler din mevzuunu ele aldılar. *Cumhuriyet*. s. 1.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk siyasi tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin mevkii*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Gotthard, J. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlik*. (H. Örs, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heper, M. (1999). *İsmet İnönü yeni bir yorum denemesi*. (S. Yalçın, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kanık, O. V. (2003). *Şairin işi, yazılar, öyküler, konuşmalar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırboğa, A. R. (1975). *Din eğitimi ve imam hatip okulları*. İstanbul, Milli Gazete.
- Kısakürek, N. F. (1947, 17 Ekim). *Hadiselerin muhasebesi*. Büyük Doğu. s. 8.
- Machiavelli, N. (2010). *Prens*. Ankara: Nilüfer Yayınları. (Özgün eser 1532 tarihlidir).
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de toplum ve siyaset* (M. Türköne & T. Önder, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1976). *Komünist parti manifestosu*. Ankara: Sol Yayınları. (Özgün eser 1847 tarihlidir).
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. (1949, 7 Şubat). 11, 524.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. (1951, 15 Ocak). 13, 625.
- Öztürk, B. & Topaloğlu, B. (1975). *Cumhuriyet devrinde yayımlanan İslami eserler bibliyografyası*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Radyoda Kur'an. (Temmuz 1950), *Sebilürreşad*, 83.
- Sever, A. (1997). *Soğuk savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 25 Kasım). *Cumhuriyet Halk Partisi programları*. Erişim adresi (25 Kasım 2019)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/discover?scope=%2F&query=Cumhuriyet+Halk+Partisi+programlar%C4%B1&submit=Bul>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 29 Ekim). *Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı (1947)*. Erişim adresi (29 Ekim 2019):
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/842>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 29 Ekim). *Demokrat Parti Programı, (1946)*. Erişim adresi (29 Ekim 2019):
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/917>.
- TBMM Mikro Film Arşivi. (1950, 13 Haziran). *DP Meclis Grubu Müzakere Zabtı*.
- TBMM Tutanakları. (1937, 5 Şubat). *Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi*.
- TBMM Tutanakları. (1939, 23 Mayıs). *Diyanet İşleri Reisliği Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1946, 24 Aralık). *1947 Bütçe kanunu tasarısı ve bütçe komisyonu raporu, Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1947, 27 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1948, 13 Aralık). *Yozgat Milletvekili İhsan Olgun'un ilkokullarda din öğretimi ile imam ve hatip kursları ve İslam ilahiyat fakültesi hakkındaki sorusuna Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun sözlü cevabı*.
- TBMM Tutanakları. (1948, 29 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 24 Ocak). *Başbakan Şemseddin Günaltay'ın kurduğu hükümetin programı*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 3 Ocak). *Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın öğretimin birleştirilmesi hakkındaki kanunun uygulanmasına Türk İslam ilahiyat fakültesine ve ilkokullarda okutulacak din derslerine dair sorusuna Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun sözlü cevabı*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 4 Haziran). *Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 Sayılı Kanun'a ek kanun tasarısı ve milli eğitim ve bütçe komisyonları raporları*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 8 Haziran). *Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve adalet komisyonu raporu*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 8 Şubat). *Dinleyicilerden Arapça ezan okuyanlara dair Başkanvekili Feridun Fikri Düşünsel'in açıklaması*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 14 Şubat). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 16 Haziran). *Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin tadili hakkındaki tasarı görüşmeleri*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 23 Mart). *Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat ve vazifeleri hakkında 2800 Sayılı Kanun'da bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 Sayılı Kanun'a ek kanun*.
- TBMM Tutanakları. (1952, 23 Şubat). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1960, 24 Şubat). *Diyanet İşleri Riyaseti Bütçesi*.
- Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun, 1925, 1949, 1950*. Erişim adresi (25 Kasım 2019):
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.67Yedincipdf>.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

- Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık cereyanı* (Cilt 1). İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Turan, İ. (Haz.). (2004). İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri 1961-1965. Ankara: İsmet İnönü Vakfı.
- Türkiye’de Siyasi Dernekler (1950). Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Us, A. (1966). *Asım Us’un Hatıra Notları*. İstanbul: Vakit Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (1977). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* (B. Kuzucu, Çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2014). *Karşı devrim 1945-1950*. Ankara: Kilit Yayınları.